

GENCİNE

Klâsik Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

Cilt: 1 Sayı: 1 Temmuz 2021 www.gencinedergisi.net

MANASTIRLI MEHMED RİF'AT'İN BELÂGAT TASNİFİ *RHETORIC CLASSIFICATION OF MANASTIRLI MEHMED RIF'AT*

Ahmet YENİKALE*

Öz

Bu makalede Manastırlı Mehmed Rif'at'in (1851-1907) Osmanlı belâgatinin tasnifinde geldiği son durum dikkatlere sunulmuştur. Manastırlı'nın Külliyyât-ı Kavâ'id-i Osmâniyye'de (1303) daha sonra Mecâmi'u'l-Edeb'de (1308) olgunlaştırdığı Osmanlı belâgatinin tasnifi, mevcut başlıklar numaralandırılmak ve olmayanlar da köşeli parantez içerisinde verilmek suretiyle teşekkül ettirilmiştir. Klâsik belâgat kitaplarının mukaddimesinde yer alan fesâhat konusu, Manastırlı'da müstakil bir bölüm olarak yer almıştır. Mehmet Rif'at, edebî sanatların tasnif ve tariflerindeki özgün üslûbuyla da belâgat konusunda yetkin bir kişiliğe sahip olduğunu ortaya koymuştur. Osmanlı'nın son döneminde belâgat konusunda yazılmış ve belâgati bütün yönleriyle ele alan en hacimli ve en mükemmel kitabın onun yazdığı Mecâmi'u'l-edeb olduğu kabul edilmektedir.

Anahtar kelimeler: Manastırlı Mehmed Rif'at, belâgat, fesâhat, retorik, edebî sanatlar.

Abstract

In this article, the latest situation in the classification of the Ottoman rhetoric of Manastırlı Mehmed Rif'at (1851-1907) is presented to attention. The classification of the Ottoman rhetoric that Manastırlı matured in Külliyyât-ı Kavâ'id-i Osmâniyye (1303) and later in Mecâmi'u'l-Edeb (1308) was formed by numbering the existing titles and giving the ones that are not in square brackets. The subject of dissolution, which is included in the preliminary of classical rhetoric books, was included as a separate chapter in Manastırlı. Mehmet Rif'at has revealed that he has a competent personality in rhetoric with his unique style in the classifications and descriptions of literary arts. It is accepted that the most voluminous and perfect book written on rhetoric in the last period of the Ottoman Empire and dealing with all aspects of rhetoric was Mecâmi'u'l-edeb.

Keywords: Manastırlı Mehmed Rif'at, rhetoric, using perfect words, literary arts.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.

Giriş

1851 yılında Manastır'da doğan Mehmed Rif'at, Atina muhacirlerinden alay kâtibi Râşid Efendi'nin oğludur. 1872'te Mekteb-i Harbiyye'den kurmay yüzbaşı olarak mezun olduktan sonra aynı mektepte muallimliğe başlamış ve kısa bir süre sonra da kolağalığına terfi etmiştir. Binbaşı rütbesiyle katıldığı 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde esir düşmüştür. 1878'te İstanbul'da Sultan Abdülaziz'in hal'ine katılanlar içerisinde bulunduğu için Sultan II. Abdülhamid, İstanbul'da bulunmasını uygun bulmayarak dışarı göndermiştir. Rütbesi kaymakamlığa yükseltilerek önce Şam'a sonra da Halep'e tayin edilmiştir. 1907'de Halep'te vefat etmiştir. Bursalı Mehmed Tâhir'in ifadesiyle "câmi'u's-seyf ve'l-kalem"¹ bir şahsiyettir (1333: 2/211). Mehmed Rif'at'in edebî, ilmî, dinî, tarihî birçok alanda eseri bulunmaktadır (Kahraman, 2003; Bozdoğan, 2001; Taşkesenlioğlu, 2019).

Manastırlı, belâgat konusunda kendini çok iyi yetiştirmiş, Türk diline hâkim, oldukça sağlam ve özgün bir uslûba sahip olduğunu, ortaya koyduğu yüzden fazla eseriyle ispatlamış bir edibimizdir. Bu nedenle onun belâgat konusundaki görüşleri önem arz etmektedir. Yaptığımız incelemeler sonucunda klâsik Osmanlı belâgatının tarif ve tasnifte geldiği en son kıvamın Manastırlı Mehmed Rif'at'in Mecâmi'u'l-edeb adlı eseri olduğu kanaatine vardığımızı ifade etmek istiyoruz. Cumhuriyet döneminde ise yeni Türk harfleriyle yayımlanmış olan ve Osmanlı belâgatini bir bütün olarak ele alan iki önemli eseri zikretmeden geçemeyiz. Bunlardan birincisi Kaya Bilgegil'in "Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgat)" (1989) adlı eseri olup tertibindeki ve bazı tariflerindeki aksaklıklarına rağmen uzunca bir dönem alanındaki boşluğu doldurmuştur. İkincisi, Yekta Saraç'ın "Klâsik Edebiyat Bilgisi / Belâgat" (2007) adlı eseri olup birincisine nazaran daha sistematik, tariflerinde daha sağlam ve alanında bugün için en kapsamlı belâgat kitabıdır. Manastırlı'da "meânî", "beyân", "bedî" gibi müstakil bir bölüm hâline getirilen "fêsâhat" adı geçen kitapta eski klâsik belâgat kitaplarına uyularak giriş bölümünde ele alınmıştır. Belâgatın daha ana bölümlerinin tasnifinden başlayan görüş farklılıkları konuların içerisine girildikçe daha karmaşık bir hâle gelmektedir. Özellikle ilm-i bedî' içerisinde değerlendirilen edebî sanatların tasnifinde birbirlerinden oldukça farklı görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bu da edebî sanatların tek tek bütün teferruatıyla incelenip yerli yerine oturtulması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Belâgatın tarifine geçmeden önce "belâgat"ın ilm-i edebî neresinde olduğunu ve edebiyat ilimlerini Manastırlı'dan özetle topluca hatırlamakta fayda görüyoruz. İnsanın kendisini hatalardan sakındıracak olan şeylerin şuurunda olması anlamına gelen "edeb", fıtrattan gelen / Allah vergisi "vehbî" ve eğitimle kazanılan "kesbî" olmak üzere iki kısım olarak mütalaa edilmiştir. Edebin kesbî olanının edeb-i dersî yani bugünkü manada edebiyat ile ilgili olanına ilm-i edeb denmiştir. Batı'da literatür terimi ile karşılanan ve bizde edebiyat fakültelerinin temelini oluşturan bu ilimler sekizi aslî: lûgat, sarf, iştikâk, nahv, me'ânî, beyân, 'arûz, kâfiye; dördü fer'î: hat, inşâ, farz-i şî'r, târîh ilimlerinden ibarettir. Bu on iki ilme genel olarak "ulûm-i edebiyeye" denilmiş, hususî olarak ilm-i edeb denildiği zaman da me'ânî, beyân, bedî', 'arûz, kâfiye gibi aslî beş kısımdan ve şî'r ve inşâ gibi iki uygulama alanından ibaret ilimler anlaşmıştır.

¹ Osmanlı'da hem askerlik mesleğinde hem de te'lifte başarılı olan kişiler için kullanılan bir tabirdir.

Usûl-i edebi içine alan me'ânî, beyân, bedî', 'arûz, kâfiyeden ibaret bu beş ilim nazım ve nesrin hatadan arınarak güzel ve açık bir şekilde eda edilmesini sağlamakla beraber fesahatten de uzak olmaması gerektiği ifade edilmiştir. Buna göre Manastırlı, Mecâmi'u'l-edeb'in birinci kitabını mukaddimesinde ilm-i belâğati 1) Usûl-i Fesâhat, 2) İlm-i Me'ânî, 3) İlm-i Beyân, 4) İlm-i Bedî' olmak üzere dört bölüme ayırmıştır. Bunlara şiiire dâir "arûz" ve "kâfiye" ilimlerini de ilave ederek usûl-i edebi teşkil etmiştir (1308, 6). Zaten klâsik dönem boyunca da ilm-i arûz ve ilm-i kâfiye belâgat ilminin dışında tutulmuştur.

Klâsik tarifine göre "kelâmın muktezâ-yı hâle ve makâma mutâbık olması" demek olan belâgat, günümüz ifadesi ile manzum ya da mensur bir sözün mana, lafız ve âhenk itibarıyla fasîh olmak kaydıyla yerinde, doğru ve güzel kullanılmasıdır. Batı'da retorik terimi ile karşılanmaktadır. Bu tanıma göre fesâhat, belâğatin ilk şartıdır. Me'ânî, tarifteki "muktezâ-yı hâl"i yani sözün duruma uygunluğunu ve doğruluğunu, ilm-i beyân lafzın manaya delâlet yollarını yani maksadı ifade etmenin yollarını bildirir. İlm-i bedî' ise sözü güzelleştirmenin ve süslemenin ilmidir.

Mehmed Rifat'ın Mecâmi'u'l-edeb'i (İstanbul, 1308) bu alanda daha önce yazılmış eserlerin en hacimli ve âdeta bütün "ulûm-ı edebiyeye"yi kuşatmaya çalışan fesâhat, me'ânî, beyân ve bedî'in müstakil kitaplarda ayrı ayrı ele alındığı bir telif olduğu kabul edilmektedir (Yetiş, 1992: 386). Ancak her ne kadar konularının tasnifinde ve ıstılahların tarifinde bir dereceye kadar telif olsa da eserin bütünü için bunu söylemek güçtür. Eserden yapılan şu tespitler kanaatimizce bunu açıklamaya kafidir:

Fesâhatin Manastırlı'nın daha önce Belâğat-i Osmâniyye'de (1303) zikretmediği "uslûb-ı ifâde" konusu Mecâmi'u'l-Edeb'in 39 ila 64 sayfaları arasında Tetimme başlığı altında yer almaktadır. Kendi ifadesine göre eski ediplerin kitaplarında bulunmayan bu yeni tarzı sistemleştiren Recâ'izâde Ekrem'in Ta'lîm-i Edebiyyât ve Abdurrahmân Fehmî'nin Tedrîsât-ı Edebiyye adlı eserlerindeki fesâhat usûlünü kaynaştırıp onların yeni tarzlarını özetleyerek kitabına almıştır (1308: 39).

Manastırlı, Belâğat-i Osmâniyye'de teşbîh sanatındaki "i'tilâf vechiyle tarafeyn" bahsini açıklarken Sa'îd Paşa'nın Mizânü'l-Edeb'inde olduğu şekliyle kitabına aldığını ifade eder (1308, 277).

Manastırlı, bedâyi'-i cedîdenin en mühimlerinden biri olarak gördüğü tarih sanatını Ahmed Cevdet Paşa'nın Belâğat-i Osmâniyye'sinden özetleyerek Mecâmi'u'l-Edeb'e aldığını ifade etmektedir (1308: 394).

Manastırlı, "bedî'" bölümünde eski bedî' âlimlerinin ortaya koydukları usûlleri sıraladıktan sonra "mülhakât-ı bedî'" babında "...müte'ahhirîn-i üdebâ daha birtakım bedî'alar ibdâ'ıyla fenn-i bedî'e ilhâk eylemişlerdir ki bunların birtakımı cidden müfîd ve birtakımı da teşhîz-i ezhân gibi fevâ'idî mücib olduklarında onları da bu bâbda icmâl eyledik...(1308: 380)" şeklinde isim vermeden yeni ediplerin de ilavelerini kitabına almıştır. Mülhakât-ı Zâ'ide faslında yine isim vermeden "Müte'ahhirîn-i üdebâ letâ'if nev'inden olarak (mütelevvin, muvassal, mukatta', hazf, mühmel, mu'cem, raktâ, hayfâ, tashîf) nâmlarıyla daha dokuz bedî'a ziyâde eylemişlerdir ki teksîr-i fevâ'id zımında onları da hülâsaten tahrîr eyledik...(1308: 403)" diyerek yeni ediplerden de istifade etmiştir.

Manastırlı bazen tasnifte yaptığı değişikliklerin sebeplerini açıklama ihtiyacı hissetmiş ve isim vermeden bazı belâgat kitaplarını ve yazarlarını üstü kapalı tenkit etmiştir:

"... nazmındaki "mekkâr-kâr, gülnâr-nâr, gülzâr-zâr, hunhâr-hâr" gibi kelimelerin böylece yekdiğerini vely ederek gelmeleri husûsunda "cinâs-ı mükerrer" yâhûd "cinâs-ı müzdeviç" yâhûd "cinâs-ı müredded" demişler ki bunda cinâsa benzer bir şey var ise o da cinâs-ı mutarrefe benzemesidir fakat bize kalırsa cinâs olmaktan ziyâde zırde görülecek olan "luzûmu mâ lâ-yelzem" in bir nev'-i mahsûsu olabileceğinden biz bunları ne cinâstan ne de mülhakâtından addeyledik... " (1308: 317)

Osmanlı'nın lisanını tarif ederken de Namık Kemal'in "Lisân" makalesindeki tarifini tırnak içinde aynen aktarmıştır: Lisân-ı Osmânî "Zemîn ifâdesini menâkıb-ı tabî'iyât için tertîb olunmuş bir nümûnehâne gibi üç iklim-i cesîmiñ mahsûl-i tabî'atini câmi' bulunduğu cihetle derûnunda cilve-sâz-ı tenezzüh olan efkâr-ı endîşe 'Arab bâdiyeleriniñ esmâr-ı efkârıyla Rûm ve İrân çemenzârlarınıñ ezhâr-ı âsârını cem' ederek gül-deste-yi beyânına beğendiği gibi zînet veren" bir lisân olduğu cihetle bunun belâğati 'Arab ve Fars belâğatlerine merbût ve müte'allik olmak zarûridir (1308: 6).

Görüldüğü gibi Manastırlı, geçmiş belâgat otoritelerinden istifade ettiği gibi yaşadığı dönemin yeni nazariyelerine de açık olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla Mecâmî'ü'l-Edeb'in (1308) belâgat ilmine ayrılan birinci cildi / ilk dört kitabının çerçevesini. Ahmed Cevdet Paşa'nın (1823-1895) Belâgat-i Osmâniyye'si (1298/1881); Recâ'izâde Mahmûd Ekrem'in (1847-1914) Ta'lîm-i Edebiyyât'ı (1299/1882); Abdurrahman Fehmî'nin (?-1904) Tedrîsât-ı Edebiyye'si (1302/1885); Diyarbakırlı Sa'îd Paşa'nın (1832-1891) Mîzânü'l-Edeb'i (1305) ve kendisinin Külliyyât-ı Kavâ'id-i Osmâniyye'nin (1303) üçüncü kitabı olan Belâgat-i Osmâniyye adlı eserleri oluşturmuş oluyor.

Manastırlı Mehmed Rif'at'in Belâgat Tasnifi

Manastırlı Mehmed Rif'at'in önce Külliyyât-ı Kavâ'id-i Osmâniyye'de (1303)² daha sonra Mecâmî'ü'l-Edeb'de (1308)³ olgunlaştırdığı Osmanlı belâğatinin tasnifi, ondalık sistemle köşeli parantez içerisinde numaralandırılarak aşağıdaki şekilde teşekkül etmiştir:⁴

İlm-i Belâgat

[1.] Birinci Kitâb: Usûl-i Fesâhat

[1.1.] Bâb-ı Evvel: Kelimedede Fesâhat

² Bu eserin üçüncü kitabı olan Belâgat-i Osmâniyye üzerinde bir yüksek lisans tezi yapılmıştır: Bedir Kılınc (2019), Manastırlı Mehmed Rif'at'in Belâgat-i Osmâniyye Adlı Eseri", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

³ Eserin belâgatle ilgili olan birinci cildi üzerinde bir yüksek lisans tezi yapılmıştır: Halit Güneş (2009), Mehmet Rifat Mecâmîü'l-Edeb Birinci Cilt (İnceleme-Metin), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁴ Metin içerisinde bahsi geçtiği hâlde bir şekilde konulmamış olan başlıklar olması gerektiği yerde köşeli parantez [] içerisinde verilmiştir.

- [1.1.1.] Tenâfür-i Hurûf
- [1.1.2.] Garâbet
- [1.1.3.] Kıyâsa Muhâlefet
- [1.2.] Bâb-ı Sâni: Kelâmda Fesâhat
 - [1.2.1.] Tenâfür-i Kelimât
 - [1.2.2.] Za'f-ı Te'lîf
 - [1.2.3.] Ta'kîd
 - [1.2.3.1.] Ta'kid-i Lafzî
 - [1.2.3.2.] Ta'kid-i Ma'nevî
 - [1.2.4.] Nâ-be-câ Tekrâr
 - [1.2.5.] Tetâbü'-i İzâfât
- [1.3. Fesâhat-i Mütekellim]⁵
- [1.4. Üslûb-ı İfâde]⁶
 - [1.4.1.] Erkân-ı Fesâhat Yâhûd Şerâ'it-i Ümûmiyye
 - [1.4.1.1.] Vuzûh
 - [1.4.1.2.] Hâlisat
 - [1.4.1.3.] Tabî'iyet
 - [1.4.1.4.] Münakkahiyyet
 - [1.4.1.5.] Asâlet
 - [1.4.1.6.] Mutâbakat
 - [1.4.1.7.] Âheng
 - [1.4.1.7.1.] Âheng-i Müfred
 - [1.4.1.7.2.] Âheng-i Kelâm
 - [1.4.1.7.3.] Âheng-i Tasvîr⁷
 - [1.4.1.8.] Muvâfakat⁸
 - [1.4.2.] Vücûh-ı Belâğat Yâhûd Şerâ'it-i Husûsiyye⁹

[2.] İkinci Kitâb: İlm-i Me'ânî

- [2.1.] Bâb-ı Evvel : Müsnedün İleyhiñ Ahvâli

⁵ Mütekellimin fesâhati konusu Manastırlı'nın her iki eserinde müstakil bir başlık altında ele alınmamakla beraber "fesâhatin hem kelime hem kelâm ve binaen aleyh mütekellime de ait olduğu"nun anlaşılacağı ifade edilmiştir (1308: 37).

⁶ Fesâhatin Manastırlı'nın daha önce Belâğat-i Osmâniyye'de (1303) zikretmediği bu başlıktan sonraki kısmı Mecâmi'u'l-Edeb'in 39 ila 64 sayfaları arasında Tetimme başlığı altında yer almaktadır. Kendi ifadesine göre Recâ'izâde Ekrem'in Ta'lîm-i Edebiyyât ve Abdurrahmân Fehmî'nin Tedrîsât-ı Edebiyye adlı eserlerindeki fesâhat usûlünü kaynaştırıp onların yeni tarzlarını özetleyerek kitabına almıştır (1308: 39).

⁷ Başlık zikredilmiş fakat muhtevasının Mecâmi'u'l-Edeb'in sekizinci kitabında muharrer olduğu bildirilmiştir (1308: 64).

⁸ Mecâmi'u'l-Edeb'in 40. sayfasında başlıkların topluca sıralandığı yerde geçmekle beraber devamında muhtevası belirtilmemiştir.

⁹ Mecâmi'u'l-Edeb'de bu başlık zikredilmiş fakat muhtevası Me'ânî Kitabı'na havâle edilmiştir (1308, 64).

- [2.1.1.] Müsnedün İleyhe Ârız Olan Ahvâl
 - [2.1.1.1.] Birinci Fası: Müsnedün İleyhiñ Takdîm ve Te'hîri
 - [2.1.1.1.1.] Müsnedün İleyhiñ Takdîmi
 - [2.1.1.1.2.] Müsnedün İleyhiñ Te'hîri
 - [2.1.1.2.] İkinci Fası: Müsnedün İleyhiñ Terki ve Zikri
 - [2.1.1.2.1.] Müsnedün İleyhiñ Terki
 - [2.1.1.2.2.] Müsnedün İleyhiñ Zikri
 - [2.1.1.3.] Üçüncü Fası: Müsnedün İleyhiñ Ta'rîf ve Tenkîri
 - [2.1.1.3.1.] Müsnedün İleyhiñ Ma'rife Olması
 - [2.1.1.3.2.] Müsnedün İleyhiñ Tenkîri
 - [2.1.1.4.] Dördüncü Fası: Müsnedün İleyhiñ Tavsîfi
 - [2.1.1.5.] Beşinci Fası: Müsnedün İleyhiñ Atf ve Te'kîdi
 - [2.1.1.5.1.] Müsnedün İleyhiñ Te'kîdi
 - [2.1.1.5.2.] Müsnedün İleyhiñ Atfı
 - [2.1.1.6.] Altıncı Fası: Müsnedün İleyhiñ Muktezâ-yı Zâhire Muhâlif İrâdı
- [2.2.] Bâb-ı Sâni: Müsnediñ Ahvâli
 - [2.2.1.] Fasl-ı Evvel: Müsnediñ Takdîm ve Te'hîri
 - [2.2.1.1.] Müsnediñ Takdîmi
 - [2.2.1.2.] Müsnediñ Te'hîri
 - [2.2.2.] Fasl-ı Sâni: Müsnediñ Terk ve Zikri
 - [2.2.2.1.] Müsnediñ Terki
 - [2.2.2.2.] Müsnediñ Zikri
 - [2.2.3.] Fasl-ı Sâlis: Müsnediñ Te'kîd ve Tavsîfi
 - [2.2.3.1.] Müsnediñ Te'kîdi
 - [2.2.3.2.] Müsnediñ Tavsîfi
 - [2.2.4.] Fasl-ı Râbi': Müsnediñ Ta'rîf ve Tenkîri
 - [2.2.4.1.] Müsnediñ Ma'rife Olması
 - [2.2.4.2.] Müsnediñ Nekre Olması
 - [2.2.5.] Fasl-ı Hâmis: Müsnediñ İsim ve Fi'l Olması
 - [2.2.5.1.] Müsnediñ İsim Olması
 - [2.2.5.2.] Müsnediñ Fi'l Olması
- [2.3.] Bâb-ı Sâlis: Mütemmimât-ı Cümle
 - [2.3.1.] [Fasl-ı Evvel:] Hâl
 - [2.3.2.] [Fasl-ı Sâni:]¹⁰ Temyîz
 - [2.3.3.] [Fasl-ı Sâlis:]¹¹ Mute'allikât-ı Fi'l
 - [2.3.3.1.] Mef'ûleriñ Terk ve Zikri
 - [2.3.3.2.] Mefa'îliñ Takdîm ve Te'hîrleri
- [2.4.] Bâb-ı Râbi': İsnâd-ı Haberî

¹⁰ Mecâmi'u'l-Edeb'de bu başlık sehven Bâb-ı Sâni olarak numaralandırmıştır.

¹¹ Mecâmi'u'l-Edeb'de bu başlığa bâb ya da fasıl olarak herhangi bir numara verilmemiştir.

- [2.4.1.] Fasl-ı Evvel: Keyfiyyet-i İsnâd
[2.4.1.1.] İsnâd-ı Hakîkî
[2.4.1.2.] İsnâd-ı Mecâzî
[2.4.2.] Fasl-ı Sâni: Kasd-ı Haber
[2.4.3.] Fasl-ı Sâlis: Envâ'-ı Ahbâr
[2.4.3.1.] Haber-i İbtidâ'î
[2.4.3.2.] Haber-i Talebî
[2.4.3.3.] Haber-i İnkârî
[2.4.3.1.1.] Muhâtabıñ İnkârda Isrâr Etmemesi¹²
[2.4.3.1.2.] Haber-i Isrârî
[2.5.] Bâb-ı Hâmis: İnşâ
[2.5.1.] Fasl-ı Evvel: İnşâ'-i Talebî
[2.5.1.1.] Temennî
[2.5.1.2.] İstifhâm
[2.5.1.3.] Emr
[2.5.1.4.] Nehy
[2.5.1.5.] Nidâ
[2.5.2.] Fasl-ı Sâni: İnşâ'-i Gayr-i Talebî
[2.5.2.1.] Tereccî
[2.5.2.2.] Te'accüb
[2.5.2.3.] Haberiñ İnşâ Makâmında İsti'mâli
[2.6.] Bâb-ı Sâdis: Kasr
[2.6.1.] [Fasl-ı Evvel:] Kasr-ı Zevkî
[2.6.2.] [Fasl-ı Sâni:] Kasr-ı Vaz'î
[2.6.3.] [Fasl-ı Sâlis:] Kasr-ı Hakîkî
[2.6.4.] [Fasl-ı Râbi':] Kasr-ı İzâfî
[2.7.] Bâb-ı Sâbi': Vasl ve Fasl
[2.7.1.] Fasl-ı Evvel: Şerâ'it-i Atf
[2.7.2.] Fasl-ı Sâni: Vesâ'it ve Usûl-i Atf u Rabt
[2.7.3.] Fasl-ı Sâlis: Usûl-i Sebk
[2.7.3.1.] Sebk-i Mevsûl
[2.7.3.2.] Sebk-i Mefsûl
[2.7.3.3.] Sebk-i Mürekkeb
[2.8.] Bâb-ı Sâmin: İcâz, Itnâb, Müsâvât
[2.8.1.] Fasl-ı Evvel: İcâz
[2.8.1.1.] İcâz-ı Muhill
[2.8.1.2.] İcâz-ı Makbûl

¹² Mecâmi'u'l-Edeb'de haber-i inkârînin iki türlü olduğu ifade edildikten sonra muhatabın inkârda ısrar etmemesi misallerle açıklanmıştır, ancak bu duruma başlık olabilecek bir ıstılah getirilmemiştir (163).

- [2.8.1.2.1.] Îcâz Bi't-Tazammun
 - [2.8.1.2.1.1.] Îcâz Bi't-Takdîr
 - [2.8.1.2.1.2.] Îcâz Bi'l-Kasr
- [2.8.1.2.2.] Îcâz Bi'l-Hazf
 - [2.8.1.2.2.1.] Îcâz Bi'l-Müfred
 - [2.8.1.2.2.2.] Îcâz Bi'l-Cümle
- [2.8.2.] Fasl-ı Sâni: Itnâb
 - [2.8.2.1.] Itnâb-ı Muhill
 - [2.8.2.2.] Itnâb-ı Makbûl
 - [2.8.2.2.1.] Cümle-yi Vâhidede Olan Itnâb
 - [2.8.2.2.2.] Cümle-yi Müte'addidede Olan Itnâb
 - [2.8.2.2.2.1.] Tedâhül
 - [2.8.2.2.2.2.] Nefy ü İsbât
 - [2.8.2.2.2.3.] Tefsîr Ba'de'l-İbhâm
 - [2.8.2.2.2.4.]¹³
 - [2.8.2.2.2.5.] Tekrîr
 - [2.8.2.2.2.5.1.] Tekrîr-i Müfrid
 - [2.8.2.2.2.5.2.] Tekrîr-i Gayr-ı Müfrid
 - [2.8.2.2.2.6.] İ'tirâz
 - [2.8.2.3.] Haşv¹⁴
 - [2.8.2.3.1.] Haşv-i Müfsid
 - [2.8.2.3.2.] Haşv-i Gayr-i Müfsid
 - [2.8.2.3.2.1.] Haşv-i Kabîh
 - [2.8.2.3.2.2.] Haşv-i Melîh
 - [2.8.2.3.2.3.] Haşv-i Mütevassıt
 - [2.8.3.] Fasl-ı Sâlis: Müsâvât

[3.] Üçüncü Kitâb: İlm-i Beyân

[3.1.] Bâb-ı Evvel: Mecâz

[3.1.1.] Nev'-i Evvel: Mecâz-ı Mürsel

[3.1.1.1.] Mecâz-ı Luğavî

[3.1.1.1.1.] Külliyyet ve Cüz'iyet Alâkası

[3.1.1.1.2.] Sebebiyyet Alâkası

[3.1.1.1.3.] Hulûl Alâkası

¹³ "Hâssıñ meziyyet ve fazlına işâret için 'âmmdan soñra hâssıñ zikridir." şeklinde tarif edildiği hâlde bir terim ya da bir başlık zikredilmemiştir (227).

¹⁴ Manastırlı, "itnâb" bahsinin sonunda önemine binaen "haşv" konusunu ele aldığını ifade ettikten sonra konunun meraklılarına Muallim Nâcî'nin İstılâhât-ı Edebiyye adlı eserinin 36. sahifesinden itibaren müracaatlarını tavsiye etmektedir (233). Mecâmi'u'l-Edeb'in sistemine göre müstakîl bir fasıl olması gerektiği hâlde herhangi bir başlıklandırma ya da numaralandırma yapılmayan "haşv" bahsini yukarıda müstakîl bir başlık altında verdik.

- [3.1.1.1.4.] Umûm ve Husûs Alâkası
- [3.1.1.1.5.] Masdariyyet Alâkası
- [3.1.1.1.6.] Mâzî Alâkası
- [3.1.1.1.7.] İstikbâl Alâkası
- [3.1.1.2.] Mecâz-ı Aklî
 - [3.1.1.2.1.] Âlet Alâkası
 - [3.1.1.2.2.] Hazfiyyet Alâkası
 - [3.1.1.2.3.] İsnâd Alâkası
- [3.1.2.] Nev'-i Sâni: İsti'âre
 - [3.1.2.1.] Fasl-ı Evvel: Erkân ve Envâ'-ı Teşbîh
 - [3.1.2.1.1. Erkân-ı Teşbîh]
 - [3.1.2.1.1.1.] Tarafeyn
 - [3.1.2.1.1.1.1.] Müşebbeh
 - [3.1.2.1.1.1.2.] Müşebbehün Bih
 - [3.1.2.1.1.2.] Vech-i Şebeh
 - [3.1.2.1.1.3.] Edât-ı Teşbîh
 - [3.1.2.1.2. Envâ'-ı Teşbîh]¹⁵
 - [3.1.2.1.2.1.] Teşbîh-i Mufassal
 - [3.1.2.1.2.2.] Teşbîh-i Mücmel
 - [3.1.2.1.2.3.] Teşbîh-i Belîğ
 - [3.1.2.1.2.4.] Teşbîh-i Melfûf
 - [3.1.2.1.2.5.] Teşbîh-i Mefrûk
 - [3.1.2.1.2.6.] Teşbîh-i Tesviye
 - [3.1.2.1.2.7.] Teşbîh-i Cem'
 - [3.1.2.2.] Fasl-ı Sâni: Ağrâz-ı Teşbîh
 - [3.1.2.3.] Fasl-ı Sâlis: Usûl-i İsti'âre
 - [3.1.2.3.1. Erkân-ı İsti'âre]¹⁶
 - [3.1.2.3.1.1.] Müste'âr
 - [3.1.2.3.1.2.] Müste'ârun minh
 - [3.1.2.3.1.3.] Müste'ârun leh
 - [3.1.2.3.1.4.] Câmî'
 - [3.1.2.3.2. Enva'-ı İst'âre]¹⁷
 - [3.1.2.3.2.1.] İsti'âre-yi Müfrede

¹⁵ Manastırlı, Belâğat-i Osmâniyye'de teşbihin on çeşidini örneklerle açıklamakla beraber herhangi bir adlandırma yapmamıştır (256-260). Daha sonraki çalışması olan Mecâmi'u'l-Edeb'de ise aşağıdaki yedi çeşidini adlandırmıştır.

¹⁶ Manastırlı, önceki eseri Belâğat-i Osmâniyye'de başlık altında ele aldığı erkân-ı isti'âreyi (261), Mecâmi'u'l-Edeb'de ayrı bir başlıkta ele almamış ancak Câmî' rüknünü ilave etmiştir (284).

¹⁷ Manastırlı, önceki eseri Belâğat-i Osmâniyye'de musarraha, mekniyye, tahyiliyye ve temsiliyye olarak dörde ayırdığı isti'âreyi (262), Mecâmi'u'l-Edeb'de aşağıdaki şekilde tasnif etmiştir (285).

- [3.1.2.3.2.1.1.] İsti'âre-yi Asliyye
- [3.1.2.3.2.1.2.] İsti'âre-yi Tebe'iyye
- [3.1.2.3.2.2.] İsti'âre-yi Mürekkebe / İsti'âre-yi Temsiliyye
- [3.1.2.3.2.3.] İsti'âre-i Musarraha
 - [3.1.2.3.2.3.1.] İsti'âre-yi Musarraha-yi Mutlaka
 - [3.1.2.3.2.3.2.] İsti'âre-yi Musarraha-yi Mücerrede
 - [3.1.2.3.2.3.3.] İsti'âre-yi Musarraha-yi Müreşşaha
- [3.1.2.3.2.4.] İsti'âre-yi Mekniyye
- [3.1.2.3.2.5.] İsti'âre-yi Tahyiliyye
- [3.1.2.3.2.6.] İsti'âre-yi Âmmiyye / İsti'âre-yi Mübtezele
- [3.1.2.3.2.7.] İsti'âre-yi Hâssiyye / İsti'âre-yi Garîbe
- [3.2.] Bâb-ı Sâni: Kinâye
 - [3.2.1. Erkân-ı Kinâye]¹⁸
 - [3.2.1.1. Meknî bih]
 - [3.2.1.2. Meknî anh]
 - [3.2.2. Envâ'-ı Kinâye]
 - [3.2.2.1.] Ma'nâ Cihetiyle Kinâye
 - [3.2.2.1.1.] Ma'nânın Medhi Müş'ir olması
 - [3.2.2.1.2.] Ma'nânın Zemmi Müş'ir Olması
 - [3.2.2.1.3.] Kabîhi Melîh Göstermek
 - [3.2.2.1.4.] Telvîh
 - [3.2.2.1.5.] Remz
 - [3.2.2.1.6.] İmâ
 - [3.2.2.2.] Kasd Cihetiyle Kinâye
 - [3.2.2.2.1.] Mevsûfu Mûrad etmek
 - [3.2.2.2.2.] Sıfatı Kasdetmek
 - [3.2.2.2.2.1.] Kinâye-yi Ba'ide / Kinâye-yi Hafiiyye
 - [3.2.2.2.2.2.] Kinâye-yi Karîbe / Kinâye-yi Vâzıha
 - [3.2.2.2.3.] Nisbeti Murâd etmek
 - [3.2.2.2.4.] Ta'rîz]¹⁹
- [4.] Dördüncü Kitâb: İlm-i Bedi'
 - [4.1.] Bâb-ı Evvel: Muhassenât-ı Lafziyye²⁰
 - [4.1.1.] Nev'-i Evvel: Cinâs ve Mülhakâtı

¹⁸ Kitabın tertip usûlüne göre bulunması gereken bu başlık Mecâmi'u'l-Edeb'de yer almamaktadır.

¹⁹ Manastırlı, Mecâmi'u'l-Edeb'de müstakil bir başlık altında ele almamakla birlikte kinâyenin çeşitlerini anlattıktan sonra "kinâyede bir cihet gösterilip de diğer bir ciheti kast etmek" şeklinde ta'rîzi tanımlamış ve misallerle açıklamıştır (296).

²⁰ Manastırlı, önceki eseri Belâgat-i Osmâniyye'de Sanâyi'-i Lafziyye şeklinde olan başlığı Mecâmi'u'l-Edeb'de Muhassenât-ı Lafziyye olarak değiştirmiştir.

- [4.1.1.1.] Fasl-ı Evvel: Cinâs²¹
- [4.1.1.1.1.] Cinâs-ı Tâm
- [4.1.1.1.1.1.] Cinâs-ı Mümâsil
- [4.1.1.1.1.2.] Cinâs-ı Müstevfâ
- [4.1.1.1.2.] Cinâs-ı Muharref
- [4.1.1.1.3.] Cinâs-ı Nâkıs
- [4.1.1.1.3.1.] Cinâs-ı Mutarraf
- [4.1.1.1.3.2.] Cinâs-ı Müzeyyel
- [4.1.1.1.3.3.] Cinâs-ı Müşevveş
- [4.1.1.1.4.] Cinâs-ı Müttekârib
- [4.1.1.1.4.1.] Cinâs-ı Muzâri'
- [4.1.1.1.4.2.] Cinâs-ı Lâhuk
- [4.1.1.1.5.] Cinâs-ı Hattî / Cinâs-ı Musahhaf
- [4.1.1.1.6.] Cinâs-ı Lafzî
- [4.1.1.1.7.] Cinâs-ı Mürekkeb
- [4.1.1.1.7.1.] Cinâs-ı Müteşâbih
- [4.1.1.1.7.2.] Cinâs-ı Mevrûk
- [4.1.1.2.] Fasl-ı Sâni: Mülhakât-ı Cinâs²²
- [4.1.1.2.1.] Kalb
- [4.1.1.2.1.1.] Kalb-i Ba'z
- [4.1.1.2.1.2.] Kalb-i Küll
- [4.1.1.2.1.2.1.] Kalb-i Muntazam / Aks-i Müfred / Cinâs-ı Maklûb
- [4.1.1.2.1.2.1.1.] Maklûb-ı Mücennah
- [4.1.1.2.1.2.1.2.] Maklûb-ı Müstevî
- [4.1.1.2.1.2.2.] Kalb-i Mu'avvec
- [4.1.1.2.2.] İştikâk²³
- [4.1.1.2.3.] Reddül-'Acüz 'Ale's-Sadr²⁴
- [4.1.1.2.4.] 'Aks ü Tebdîl ve Tedvîr
- [4.1.2.] Nev'-i Sâni: Sec' ve Tevâbü'ü
- [4.1.2.1.] Fasl-ı Evvel: Sec'

²¹ Manastırlı, önceki eseri Belâğat-i Osmâniyye'de tâm, noksân, zâ'id, mükerrer, mürekkeb, mutarraf ve hattî olarak yediye ayırdığı cinas çeşitlerini Mecâmi'u'l-Edeb'de yine yediye ayırmış ama bazılarını farklı şekilde adlandırmıştır. Cinâs bahsinin sonunda bu isimlendirme farklılığına değinmiş, gerekçelerini açıklamış ve cinâsı bir tablo halinde özetlemiştir (311).

²² Manastırlı, Belâğat-ı Osmâniyye'de kalb, terdid, iştikâk, şibh-i iştikâk, isdâr, aks ü tebdîl olarak altı nev'e ayırdığı mülhakât-ı cinâsı Mecâmi'u'l-Edeb'de yeniden tasnif etmiştir. Ayrıca kendisinin cinâs-ı mutarrafa benzettiği ve cinâs-ı mükerrer, cinâs-ı müzdevic, cinâs-ı müredded de denilen cinâs çeşidinin luzûm-ı mâ lâ-yelzemin hususi bir türü olabileceğini ve bu yüzden bunları ne cinâstan ne de mülhakâtından saydığını ifade etmiştir (317).

²³ Manastırlı, iştikâk başlığı altında şibh-i iştikâk sanatını da örneklerle açıklamıştır (318).

²⁴ Manastırlı, reddül-'acüz 'ale's-sadr sanatının altı nev'ini herhangi bir adlandırma yapmadan örneklerle açıklamıştır (319-324).

- [4.1.2.1.1.] Sec'-i Murassa'
- [4.1.2.1.2.] Sec'-i Muvâzî
- [4.1.2.1.3.] Sec'-i Mutarraf
- [4.1.2.2.] Fasl-ı Sâni: Sec'iñ Tevâbü'ü
 - [4.1.2.2.1.] 1-Tasrî'
 - [4.1.2.2.1.1.] Tasrî'-i Kâmil
 - [4.1.2.2.1.2.] Tasrî'-i Mürtebit
 - [4.1.2.2.1.3.] Tasrî'-i Müvecceh
 - [4.1.2.2.1.4.] Tasrî'-i Nâkis
 - [4.1.2.2.1.5.] Tasrî'-i Mükerrer
 - [4.1.2.2.2.] Muvâzene
 - [4.1.2.2.3.] Luzûmu mâ lâ-yelzem
 - [4.1.2.2.4.] Tarsi'
- [4.2.] Bâb-ı Sâni: Muhassenât-ı Ma'neviyye²⁵
 - [4.2.1.] Fasl-ı Evvel: Cem'iyyet
 - [4.2.1.1.] Mutâbakat
 - [4.2.1.1.1.] Mukâbele
 - [4.2.1.1.2.] Tezâd
 - [4.2.1.1.3.] Tıbâk-ı İcâb
 - [4.2.1.1.4.] Tıbâk-ı Selb
 - [4.2.1.1.5.] Tedbîc
 - [4.2.1.1.6.] Tekâbül-i Mecâzî
 - [4.2.1.2.] Mürâ'ât-ı Nazîr / Tenâsüb
 - [4.2.1.3.] İhâm-ı Tenâsüb
 - [4.2.2.] Fasl-ı Sâni: Tensîk
 - [4.2.2.1.] Siyâkatü'l-a'dâd
 - [4.2.2.2.] Tensîkü's-sifât
 - [4.2.2.3.] Cem'
 - [4.2.2.4.] Tefrîk
 - [4.2.2.5.] Taksîm
 - [4.2.2.6.] Cem' ma'a't-tefrîk
 - [4.2.2.7.] Cem' ma'a't-taksîm
 - [4.2.2.8.] Cem' ma'a't-tefrîk ve't-taksîm
 - [4.2.2.9.] Leff ü Neşr
 - [4.2.2.9.1.] Leff ü Neşr-i Müretteb
 - [4.2.2.9.2.] Leff ü Neşr-i Müşevveş

²⁵ Manastırlı, önceki eseri Belâgat-i Osmâniyye'de Sanâyi-i Ma'neviyye şeklinde olan başlığı Mecâmi'u'l-Edeb'de Muhassenât-ı Ma'neviyye olarak değiştirmiş ve tetâbük, tenâsüb, telvîhât, tensîk, i'zâm, ircâ', tezkâr, ta'lîl, istifâde, takdîm ve te'hîr adlarındaki on faslı aşağıdaki değişikliklerle dokuza düşürmüştür (338-390).

- [4.2.2.10.] Müzâvece
- [4.2.3.] Fasl-ı Sâlis: İrcâ'
 - [4.2.3.1.] Tecdîd
 - [4.2.3.1.1.] Tecdîd-i Gayr-i Hitâbî
 - [4.2.3.1.2.] Tecdîd-i Hitâbî
 - [4.2.3.1.2.1.] Tecdîd-i Mahz
 - [4.2.3.1.2.2.] Tecdîd-i Gayr-ı Mahz
 - [4.2.3.2.] İltifât
 - [4.2.3.3.] Rücû'
- [4.2.4.] Fasl-ı Râbi': Tezkâr
 - [4.2.4.1.] Müşâkele
 - [4.2.4.2.] İstidrâd
 - [4.2.4.3.] Teşâbüh-i Etrâf
 - [4.2.4.4.] İrsâd
- [4.2.5.] Fasl-ı Hâmis: Ta'lîl
 - [4.2.5.1.] Hüsni Ta'lîl
 - [4.2.5.2.] Mezheb-i Kelâmî
- [4.2.6.] Fasl-ı Sâdis: Tecâhül-i Ârif
- [4.2.7.] Fasl-ı Sâbi': Mübâlağât
 - [4.2.7.1.] Teblîğ
 - [4.2.7.2.] İğrâk
 - [4.2.7.3.] Gulüvv
 - [4.2.7.4.] İfrât
 - [4.2.7.5.] Tefrît
 - [4.2.7.6.] İktisâd
- [4.2.8.] Fasl-ı Sâmin: İstidrâk
 - [4.2.8.1.] Te'kidü'l-medh bi-mâ yüşbihü'z-zem
 - [4.2.8.2.] Te'kidü'z-zemm bi-mâ yüşbihü'l-medh
- [4.2.9.] Fasl-ı Tâsi': Telvîhât
 - [4.2.9.1.] Mugâlata-yi Ma'neviyye
 - [4.2.9.2.] Tevriye
 - [4.2.9.2.1.] Tevriye-yi Mücerrede
 - [4.2.9.2.2.] Tevriye-yi Müreşşaha
 - [4.2.9.2.3.] Tevriye-yi Mübeyyine
 - [4.2.9.2.4.] Tevriye-yi Müheyyi'e
 - [4.2.9.3.] İstihdâm
 - [4.2.9.4.] Tevcîh
 - [4.2.9.5.] Ta'rîz
 - [4.2.9.6.] Telvîh
 - [4.2.9.7.] Remz

- [4.3.] Bâb-ı Sâlis: Mülhakât-ı Bedî'
 - [4.3.1.] Fasl-ı Evvel: Mülhakât-ı Müfide
 - [4.3.1.1.] İrsâl-i Mesel
 - [4.3.1.2.] İktibâs
 - [4.3.1.3.] Tazmîn
 - [4.3.1.4.] Akd ü Hall
 - [4.3.1.5.] Ahz ü Serika
 - [4.3.1.6.] Telmîh
 - [4.3.2.] Fasl-ı Sâni: Mülhakât-ı Mütevassıta
 - [4.3.2.1.] Mülemma'
 - [4.3.2.2.] Mu'amma
 - [4.3.2.3.] Lüğaz
 - [4.3.2.4.] Târîh²⁶
 - [4.3.2.4.1.] Târîh-i Tâmm
 - [4.3.2.4.2.] Târîh-i Mu'cem yâhûd Mücevher
 - [4.3.2.4.3.] Târîh-i Mühmel yâhûd Sâde
 - [4.3.2.4.4.] Ta'miyeli Târîh
 - [4.3.2.4.5.] Du-tâ Târîh
 - [4.3.2.4.6.] Lafzen ve Ma'nen Târîh
 - [4.3.2.4.7.] İhrâc ve İdhâl Usûlüyle Târîh
 - [4.3.2.4.8.] Lüğazlı Târîh
 - [4.3.3.] Fasl-ı Sâlis: Mülhakât-ı Zâ'ide²⁷
 - [4.3.3.1.] Mütelevvin
 - [4.3.3.2.] Muvassal
 - [4.3.3.3.] Mukatta'
 - [4.3.3.4.] Mühmel
 - [4.3.3.5.] Mu'cem
 - [4.3.3.6.] Hazf
 - [4.3.3.7.] Raktâ
 - [4.3.3.8.] Hayfâ
 - [4.3.3.9.] Tashîf

Sonuç

Türkçenin belâgati konusunun hem klâsik hem modern anlamda bütün başlıklarıyla ilmi bir tenkide tabi tutularak yeniden tasnif edilmesi ihtiyacı ortaya

²⁶ Manastırlı, bedâyi'-i cedîdenin en mühimlerinden biri olarak gördüğü bu tarih sanatını Ahmed Cevdet Paşa'nın Belâgat-i Osmâniyyesinden özetleyerek Mecâmi'u'l-Edeb'e aldığı ifade etmektedir (394).

²⁷ Mecâmi'u'l-Edeb'de bu bölüm matbaa hatası olarak Fasl-ı Râbi' olarak adlandırılmıştır. Halbuki [4.3.] Bâb-ı Sâlis: Mülhakât-ı Bedî'in [4.3.3.] Fasl-ı Sâlis'i olması gerekirdi. Buna göre düzeltilmiştir (403).

çıkmuştur. Belâgatın daha ana bölümlerinden başlayan görüş ayrılıklarının alt bölümlere inildikçe daha da karmaşık bir hâl aldığı görülmektedir. Özellikle de edebî sanatların tarifinde ve tasnifinde zaman içerisinde büyük görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu nedenle öncelikle belâgatın bütün bab ve fasıllarıyla etraflıca tariflerinin yapılması ve tasnif edilmesi gerekmektedir. Daha sonra tenkit kriterlerinin eski Türk edebiyatı dönemi için klâsik belâgat kaideleri doğrultusunda, yeni Türk edebiyatı için de modern retorik kuralları doğrultusunda oluşturulması önem arz etmektedir. Edebilik denilince kronolojinin ötesinde muhteva söz konusu olduğundan şair ya da yazarın çağını göz ardı etmemekle beraber kendisini konumlandığı edebi akımın sanat ve estetik ölçülerine göre değerlendirmek gerekecektir. Yoksa bilim adına birçok hatalara düşmenin önü açıktır. Bir Cumhuriyet Dönemi şairinin hece ile yazmış olduğu şiirde sinâd, ikvâ, itâ gibi kafiye kusurları aramak ne kadar saçma ise bir Baki'nin bir Fuzuli'nin şiirlerindeki kafiye yarım, tam, zengin gibi değerlendirmek de o kadar saçmadır. Yine misal olmak üzere bir mübalağa / abartma sanatının hangi çeşidinin daha belîğ ya da makbul olduğunun eski ve yeni şiir için belirlenen kriterlere göre farklı sonuçlar ortaya çıkarabileceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Fehmî (1302). *Tedrisât-ı Edebiyye*. İstanbul.
- Abdurrahman Süreyyâ (1303). *Mîzânü'l-Belâğa*. İstanbul.
- Ahmed Cevdet Paşa (1298). *Belâğat-i Osmâniyye*. İstanbul.
- Bilgegil, M. Kaya (1989). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Bozdoğan, Ahmet (2001). *Manastırlı Mehmet Rifat ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Güneş, Halit (2009). *Mehmet Rifat Mecâmiü'l-Edeb Birinci Cilt (İnceleme-Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Kahraman, Âlim (2003). Mehmed Rifat, Manastırlı. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.28, s. 519-520.
- Kılınç, Bedir (2019). *Manastırlı Mehmed Rif'at'in Belâğat-i Osmâniyye Adlı Eseri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mahmûd Ekrem (Recâ'îzâde) (1299). *Ta'lîm-i Edebiyyât*. İstanbul.
- Mehmed Rif'at (Manastırlı) (1303). *Külliyât-ı Kavâ'id-i Osmâniyye*. İstanbul.
- Mehmed Rif'at (Manastırlı) (1308). *Mecâmi' ü'l-Edeb*. İstanbul.
- Mehmed Tâhir (Bursalı) (1333). *Osmanlı Müellifleri*. C.II, İstanbul.
- Sa'id Paşa (Diyarbakırlı) (1305). *Mîzânü'l-Edeb*, İstanbul.
- Saraç, M. A. Yekta (2007). *Klâsik Edebiyat Bilgisi-Belâgat*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Taşkesenlioğlu, Lokman (2019). Mehmet Rifat Manastırlı. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mehmet-rifat-manastirli> (erişim tarihi: 29.08.2020)
- Yetiş, Kâzım (1992). Belâgat. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.5, s. 384-387.